

## Arhaizmi i varvarizmi u romanu Stevana Sremca *Pop Ćira i pop Spira*

---

*Ispitano je poreklo arhaizama, kao i usvajanje i prilagođavanje varvarizama srpskom jeziku na području današnje Vojvodine, na osnovu građe uzete iz romana Pop Ćira i pop Spira Stevana Sremca. Uz rad je dat i registar arhaizama i varvarizama.*

---

Književni opus Stevana Sremca se odnosi na tri dijalekatska i sociolekatska područja (banatsko, niško i beogradsko) i u njemu se nalaze govori i urbane i ruralne sredine. Obiluje arhaizmima, što je neizbežno kada se posmatra delo čija se radnja odvijala pre više od jednog veka, jer vremenom svako književno delo postaje neiscrpan izvor arhaizama. Mnogi varvarizmi vremenom dobijaju obeležja arhaizama i često se ne može precizno utvrditi granica između ova dva termina, zbog potonjeg obogaćivanja jezika leksičkim inventarom. Tako je reč *huncut* (mangup, nevaljalac) u naš preneti iz nemačkog jezika, prilagodila se srpskom jezičkom sistemu, ali je davno izašla iz upotrebe.

Obogaćivanje srpskog jezika rečima stranog porekla je bilo uslovljeno mnogim istorijskim događajima. Sasvim je normalno da se, iz ovog razloga, pored kulturnih obeležja, u Vojvodini zadržala strana leksika, koja je kasnije prilagođena našem jeziku kao sistemu. Takođe, postojale su lekseme koje su na ova područja donete, a imale su odlike našeg fonološkog sistema, pa nije postojala potreba za preoblikovanjem i samim tim su zadržale svoj izvorni oblik (*šifonir, iroš*). Sa druge strane, imamo varvarizme koji su zamenjeni domaćim rečima, te su potisnuti iz aktivne upotrebe (*jurat/sudija, frau/gospođa, gefrorenes/sladoled*), ili se i danas koriste retko, u ruralnoj sredini. Verovatno je da će na isti način za neki duži vremenski period, pozajmljenice koje se na srpskom govornom području danas koriste nestati i da će ih zameniti reči domaćeg porekla. Danas su to termini iz tehnike, tehnologije, mašinstva i uglavnom su germanizmi i anglicizmi (*frižider, šporet, televizor, šrafciğer*).

---

*Danica Pušić (1980),  
Novi Sad, Banović  
Strahinje 20, učenica  
3. razreda Gimnazija  
Jovan Jovanović  
Zmaj u Novom Sadu*

U Pravopisu srpskohrvatskog književnog jezika, t. 153, o rečima stranog porekla je zapisano: U našem jeziku imamo dve vrste tuđih reči. Jedne od njih smo primili od drugih naroda i prilagodili ih svome jeziku, te ih danas i ne osećamo kao tuđe. Takve su reči: *kralj, breskva, košulja, vitez, čarapa* i dr. U drugu vrstu idu one reči koje se još kao tuđice osećaju. Takve reči treba upotrebljavati samo onda kada za pojmove koji se njima označavaju nemamo dobrih reči u svome jeziku (Tešić 1976: 64). Naš jezik se vremenom obogaćivao domaćom leksikom i iz aktivnog govora je potisnuta većina starijih varvarizama, koji ulaze u prvu vrstu reči stranog porekla.

U ovom radu pažnja će biti posvećena varvarizmima i/ili arhaizmima u romanu Stevana Sremca *Pop Ćira i pop Spira*. Odnosi varvarizama priloženih u registru, prema poreklu, su sledeći: 59% germanizama (germ.), 23% arhaizama, koji su ujedno i lokalizmi (arh.), 9% turcizama (turc.), 7% hungarizama (hung.) i 2% ostalog. Leksički slojevi u ovom romanu se mogu razvrstati u nekoliko dominantnih značenjskih grupa. Ovde će biti data njihova klasifikacija po poreklu, značenju i značenjskim celinama uz registar arhaizama i varvarizama.

## Građa

### Nameštaj

**kontrafa** (germ.) loša slika, slika uopšte  
**šifonir** (germ.) šifonjer  
**štukator** (germ.) gipsani radovi na tavanici sobe

### Predmeti iz domaćinstva

**divit** (turc.) mastionica, pribor za pisanje  
**federmeser** (germ.) džepni nožić  
**pajvan** (arh.) uže  
**šviga** (germ.) tanak kraj biča (od uzice ili kože) kojim se proizvodi zvuk sličan pucnju  
**štogl** (germ.) čelični klip, jezičac koji se stavlja u peglu da se zagreje  
**vešplau** (**vešplav**) (germ.) plavilo za ispiranje rublja

### Zanimanja i komponente hijerarhijske društvene skale

**birtaš** (germ.) krčmar  
**bistoš** (arh.) policajac, policijski poverenik  
**bokter** (germ.) noćni čuvar, stražar  
**fiškal** (germ.) advokat  
**jurat** (germ.) pravnik, sudski službenik  
**katana** (hung.) pripadnik konjice, konjanik

**kišbirov** (hung./germ.) niži opštinski nameštenik koji obavlja razne pomoćne poslove (obično u manjim mestima, selima)  
**klirik (klerik)** (arh.) učenik semeništa, sveštenečki pripravnik  
**leceder** (germ.) zanatlija koji pravi medene kolače ili figure od testa  
**notaroš (notar)** (germ.) nekadašnje službeno lice ovlašćeno da overava ugovore, isprave i sl.; beležnik  
**pedinter** (germ.) poslužitelj, sluga  
**pinter** (germ.) bačvar  
**risar** (arh.) poljoprivredni najamni radnik, obično žetelac, koji radi za platu u naturi  
**štražmešter (stražmeštar)** (germ.) po rangu najviši podoficir u austrogarskoj vojsci; narednik  
**vičišpanovica** (germ.) žena pomoćnika upravnika imanja  
**vincilir** (germ.) onaj koji čuva i obrađuje vinograd; stručni vinogradar  
**virtšafterka** (germ.) žena koja neoženjenom čoveku vodi domaćinstvo, gazdarica

## Jela

**bećaruša** (arh.) loša rakija  
**gefrorenes** (germ.) sladoled  
**kernštrudla** (germ.) savijača sa sirom, makom i sl.

## Prevozna sredstva

**ajzliban** (germ.) železnica  
**damšif** (germ.) parobrod

## Odeća i materijali

**ćelepüş** (turc.) kapica za ćelu; kapica koju duhovnici nose ispod kape ili šešira  
**doroc** (arh.) vrsta suknenog ogrtača  
**komotmicna** (germ.) kućna kapa  
**poša** (arh.) vrsta marame koja se nosi oko vrata na staroj muškoj narodnoj nošnji  
**šlingeraj** (germ.) vez, čipka  
**šlofkapa (šlafkapa)** (germ.) kapa za spavanje  
**šnuftikla** (germ.) xepna maramica

## Ljudske karakteristike

**aramija** (turc.) razbojnik  
**iroš** (hung.) kicoš, gizdavac, mangup  
**kurmaher** (germ.) udvarač  
**šijak** (arh.) podsmešljiv nadimak kojim se uzajamno nazivaju stanovnici više krajeva štokavskog područja zbog razlika u govoru

**šmahler** (germ.) laskavac, udvarač  
**uncut (huncut)** (germ.) mangup, nevaljalac  
**vandrovaš (vandrovac)** (germ.) čovek koji putuje, luta po svetu radi  
trgovine, zanata i sl.; skitnica, probisvet  
**žebak** (arh.) bednik, prosjak; škrt čovek, tvrdica

## Institucije

**birtija** (germ.) krčma, kafana  
**bolta** (turc.) trgovačka radnja, lokal  
**kvartir** (germ.) stan, soba za stanovanje, prenoćište  
**ler** (germ.) zavod gde su mlade devojke sticale opšte obrazovanje, ili se  
naročito spremale za buduće domaćice  
**štajeromt** (germ.) poreska uprava  
**štift** (germ.) internat, vaspitni zavod

## arhaizmi iz narodnog govora (lokalizmi)

**bagov** (arh.) loš duvan  
**bečaruša** (arh.) loša rakija  
**dera** (arh.) otvor, rupa na ogradi, plotu, kroz koju se prolazi  
**evedra** (arh.) plot, ograda od trske ili kukuruzovine  
**kavon** (arh.) blatnjav, prljav  
**kolajna** (arh.) odlikovanje, orden, medalja  
**kurjuk** (arh.) kika, pletenica  
**otoič(ke)** (arh.) maločas  
**tulaja** (arh.) kukuruzovina  
**štapci** (arh.) grupa zvezda, sazvežđe  
**zaverak** (arh.) reč bez značenja u kletvi, u ublaženoj psovci  
**žebrakluk** (arh.) prosjački život, beda, tvrdičluk

## Arhaizmi iz redakcija srpskoslovenskog i crkvenoslovenskog jezika

**čerez** (arh.) zbog  
**čreda** (arh.) red  
**črezvičajni** (arh.) izvanredan, neobičan  
dacija (arh.) dažbina, porez, danak  
**odjejanije** (arh.) sveštениčka odeća za bogosluženje  
**predšestvenik** (arh.) prethodnik  
**ripida** (arh.) okrugla ikona sa zrakastim okvirom, pričvršćena na duži  
štap, koji pravoslavci nose na litiji; velika šaka  
**trebnik** (arh.) crkvena knjiga sa molitvama koje se čitaju kada se vrši  
verski obred  
**udovletvorenje** (arh.) zadovoljenje  
**usopši** (arh.) pokojnik

## Termini koji se odnose na socijalni život

**amt** (germ.) služba, zvanje

**zontarifa** (germ.) podvozna tarifa (taksa koja se naplaćivala prema zonama)

**nemeš** (hung.) plemić

**nemešag** (hung.) plemstvo

**principal** (germ.) gospodar, poslodavac

**pulger (purgar)** (germ.) građanin; malograđanin

**solga** (hung.) sluga

**tencer** (germ.) igrač, plesač

**unterhaltung** (germ.) zabavljanje, zabava, razonoda

**frajla** (germ.) gospođica

**frau** (germ.) gospođa

Mnoge od ovih reči nisu bile poznate književnom jeziku i nisu se, bez objašnjenja, mogle razumeti od strane čitalaca iz drugih krajeva Srbije.

## Osobenosti varvarizama (naslov drugog reda)

Postoje dva načina na koje se može pokazati da je neka leksema varvarizam. Ako nije prilagođena gramatičkim pravilima srpskog jezika, verovatno je da se radi o reči stranog porekla. Takođe, pokazatelj stranog porekla reči je njeno završavanje sufiksom iz nekog drugog jezika. Lekseme po svome poreklu mogu biti pozajmljene i one se javljaju kada su preuzete iz konkretnog stranog jezika, bilo da su semantički kalkirane (doslovno prevedene – *katana*, *vešplau*), ili leksički prilagođene (*birtaš*, *vandrovkaš*). Činjenica je da su mnogi varvarizmi već dug vremenski period bitan deo našeg jezika, što je pozitivna tekovina međujezičkih odnosa, a i rezultat istorijskih neminovnosti.

Najveći broj navedenih turcizama je bio rasprostranjen po celom srpskom govornom području iz sasvim razumljivih istorijskih razloga, koji su ranije navedeni. Germanizmi za koje su dati primeri u navedenim grupama ili su i danas u upotrebi, ili su bili u upotrebi većinom na severnom srpskom govornom području, a trgovinskim vezama su prenošeni i na južnija područja Srbije. U ovim krajevima je postojala potreba da se imenuju ili konkretni upotrebnih predmeti, ili pak pojave, institucije i druge stvari iz svakodnevnog života, za koje Srbi nisu imali imena u svom jeziku, jer ih pre susreta sa germanskom civilizacijom nisu poznavali. Takođe, ukidanjem srpskoslovenskog jezika izgubili su takve svoje termine (pre svega one iz apstraktne leksike).

Očigledno je da su u ovoj sredini nosioci jezika strane reči počeli da izgovaraju drugačije, u skladu sa prirodom sopstvenog govornog aparata i govornih navika. Tako je nastalo prilagođavanje reči, što se dešavalo

fonetskom (zamenom glasova), morfološkom (dodavanjem afiksa) ili tvorbenom adaptacijom.

### Fonetska adaptacija (naslov trećeg reda)

Zbog glasovnog sklopa koji nije odgovarao našem fonetskom sistemu, reči koje su u izvornom obliku stizale u naš jezik i stapale se sa narodnim govorom fonetski su se adaptirale, to jest prilagodile fonetskom sistemu jezika-primaoca. U sledećim primerima adaptirana reč se nalazi na prvom mestu:

*pulger / purgar*

*tencer / tancer*

*trukovati / drukovati*

*fakacija / vakacija*

*udovletvorenje / udovletvorenije* -- kod ovog i njemu sličnih izraza iz recenzija crkvenoslovenskog jezika, došlo je prirodnim fonetskim putem do stvaranja novog nastavka, tipičnog za srpski jezik, redukcijom glasa *i* i jotovanjem glasa *n* (*magnovenje/magnovenije*).

Izostavljanje (redukcija) glasa *h*, tipična je za narodni govor, skoro za celo štokavsko područje, posebno za šumadijsko-vojvođansku jezičku zonu: *uncut / huncut*

### Morfološka adaptacija (naslov trećeg reda)

Kako je sufiksacija najobičniji način stvaranja reči, očekivano je da su ovim putem od varvarizama nastale mnoge nove reči u srpskom jeziku. To je postupak izvođenja novih reči iste korenske morfeme, kojih u tvorbenoj porodici može biti veoma mnogo. Tako se prvobitna nemačka imenica *unterhaltung* (zabava, razonoda), koja se u Vojvodini i u ovom obliku tada koristila, vremenom preobratala u semantički identične termine – izvedenice. Glagol *unterhaltovati* (zabavljati (se), razonoditi (se)), je izveden od tvorbene osnove odgovarajuće imenice i znači vršenje radnje koje je u vezi sa onim što znači motivna imenica. Nastao je odbijanjem nemačkog *-ung*, dodavanjem sufiksa tipičnog za nesvršene glagole u srpskom jeziku *-ova* i obličkog nastavka za infinitiv *-ti*. Takođe, od imenice *unterhalter*, originalne izvedenice za osobu muškog roda koja *unterhaltuje* (koja se zabavlja), nastala je *unterhalterka*, dodavanjem macionog sufiksa *-ka* na tvorbenu osnovu. Međutim, vrlo često ovaj sistem nije potpun ni danas, ponajviše u tvorbi reči ženskog roda, koje označavaju zvanja (imenica šoumen, na primer, nema ženski rod).

Određeni glagoli nemačkog korena su, sem srpskog sufiksa, dobili prefiks za građenje nesvršenih ili učestalih glagola, čime gotovo takav dobijaju oblik da mogu ući u srpski leksički korpus (*natrukovati, iskumstirati*)

Naravno, ima i reči koje su zadržale svoj originalni oblik u celini, kod kojih nije došlo do adaptacije (*asentirung, štelung, gefrorenes*). Ali, one se ređe sreću od prethodne dve vrste.

## Osobnosti arhaizama

Arhaizmi su reči koje su pripadale nekom prošlom razdoblju, ali su u današnje vreme potisnute iz aktivne upotrebe pa se njihova sporadična pojava u nekim stilovima savremenog jezika ocenjuje kao arhaična i stilski obeležena (Radović-Tešić 1982: 257). Zastarelu leksiku predstavljaju reči koje su obično govornicima savremenog književnog jezika više ili manje poznate, ali koje su potisnute iz svakodnevne upotrebe i sreću se u određenim oblastima jezika, ali su i svojstvene samo starijim govornicima jezika. Zbog mogućeg mešanja sinonimnih termina zastarela reč i arhaizam potrebno je dati terminološko objašnjenje njihove upotrebe. Naime, zastarela reč je širi pojam od arhaizma jer arhaizmi pod okriljem zastarelih reči u savremenom jeziku imaju stilsku obojenost, dok su zastarele reči u vreme kada su ih pisci upotrebljavali bile stilski neutralne. Takve reči se ne pojavljuju kao stilistički arhaizmi danas i ostaju u leksici, ali pasivno (*žebrak, žebrakluk*).

U ovom romanu nalazimo:

1) *istorizme* – termine koji označavaju pojmove koji više ne postoje, a koristili su se u određenoj istorijskoj epohi, na određenom području. U njih spadaju reči koje se odnose na nekad aktuelna zanimanja, činove, institucije i socijalni život uopšte, kao i iščezle predmete, kako na stari novac, tako i na predmete iz domaćinstva (*bagov, bečaruša, risar, tulaja, šijak*).

2) *leksičko-tvorbene arhaizme*, koji imaju zastareli glasovni sklop. Među zastarelom leksikom ovog tipa najviše su korišćene reči kod kojih je došlo do promene u distribuciji sufiksa, većinom **-nie** i **-ie**, koje su u narodni i književni jezik ušle posredstvom crkvenoslovenskog jezika. Takve su reči: *odjejanije, predšestvenik, udovletvorenije, magnovenije*.

Sremac je, pišući ovo delo, potkrepio autentičnost sredine i živopisnost likova izvornošću dijalekta kojim su te ličnosti govorile. U individualizovanju likova on želi da ih posebnim izrazima okarakteriše, koristeći jezik karakterističan za vojvođanski kraj, dok u narativnom delu, terminologijom koja se uglavnom i danas koristi, dočarava opštu atmosferu.

Ima više principa u prikazivanju ova dva opisa:

- a) narator dočarava i atmosferu i likove opisom;
- b) karakteriše likove putem njihovih postupaka i međudnosa,
- c) narator daje osobine likova putem verbalnih iskaza.

Ovo delo većinom stilski funkcioniše na treći, ujedno i najverniji način i u njemu posebno dolazi do izražaja naročita stilaska funkcija arhaizama i varvarizama.

Budući da se ovo delo odnosi na banatski kulturni milje i govorna područja, varvarizmi su uglavnom germanizmi, a u znatno manjem broju turcizmi i hungarizmi. U izvesnom broju slučajeva javljaju se arhaizmi, koji potiču iz narodnog govora i karakteristični su samo za ovo područje (lokalizmi), ili pak iz srpskih redakcija crkvenoslovenskog jezika. Ovi poslednji, ako ne označavaju predmete iz crkvenog mobilijara ili hijerarhije, uglavnom označavaju apstraktne pojmove. Ovaj odnos je najbolji pokazatelj uticaja drugih kultura na govorni jezik na prostoru današnje Vojvodine. Takođe, pokazuje meru u kojoj su strane reči prihvatane, a neke, sa druge strane, održane vekovima uz postepene izmene.

---

## Izvor

Сремац, С. 1981. *Пој Тура и њој Сџира*. Београд: Нолит

## Literatura

Грковић, М. 1997. Лична имена у делима Стевана Сремца као слика средине о којој је писао. *Књижевно дело Стивана Сремца – ново читање*. Ниш, 69-77.

Маројевић, Р. 1996. Аутохтоно, позајмљено и интернационално у српској терминологији. *Стандардизација терминологије*. Београд: Српска Академија наука и уметности, 49-52.

Penavin, O. 1982. Regionalni dijalektološki reznik Mađara u Jugoslaviji. *Leksikografija i leksikologija (Zbornik referata)*, I. Beograd – Novi Sad, 183-91.

Raguž, D. 1982. Rječnik i gramatika u hrvatskome ili srpskome po vrijednosnom identitetu. *Leksikografija i leksikologija (Zbornik referata)*, I. Beograd – Novi Sad, 249-57.

Ристић, С. 1997. Неке карактеристике експресива у делима Стевана Сремца. *Књижевно дело Стивана Сремца – ново читање*. Ниш, 43-56.

РМС. 1967-76. *Речник српскохрватског књижевног језика*. Нови Сад, Загреб: Матица српска и Матица хрватска

РСАНУ. 1959-89. *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. Београд: САНУ

Тешић, М. 1976. Речник САНУ као путоказ за правилан однос према туђицама. *Наш језик*, XXII/ 1-2: 64-7.

Vajs, N. 1982. O leksikografskoj definiciji (od leksikografije do semantike). *Leksikografija i leksikologija (Zbornik referata)*, I. Beograd – Novi Sad, 21-7.

*Veliki geografski atlas Jugoslavije*. 1987. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 97-8



---

*Danica Pušić*

Archaisms and Barbarisms in Novel *Pop Ćira i pop Spira*  
by Stevan Sremac

The origin of archaisms and acquisition and adaptation of barbarisms in Serbian was examined on the sample of the novel *Pop Ćira i pop Spira* by Stevan Sremac. It shows that most barbarisms come from the German language, which was expected due to historical facts. Barbarisms were classified according to the way of adaptation and archaisms were classified according to their origin. There is also a glossary and a classification into semantic categories.

(Translated by: Milica S. Mitić)

